

K R I T I K A

A hetvenes évek első fele

FODOR ANDRÁS ÚJABB NAPLÓJEGYZETEI

Lehetséges, hogy korszakunk legvitathatatlanabb művei a naplójegyzetek lesznek? E kérdésem költői is, de nemcsak az. Olyan fokú értékszavardottság uralja a kilencvenes éveket – s részben már a nyolcvanasokat is –, hogy abban a „hagyományos”, a „realista” műveknek szinte már nyugtázó bólintás sem jut, az epika, majd nyomában a líra is látványosan új utakon bolyong, s az irodalmi műformák közül talán egyedül a napló őrizhette meg a neveltségesség bélyege nélkül azt a fajta dokumentatív hűséget, realista észjárást és kifejezésmódot, amely a hatvanas években még epikánk és dráma-irodalmunk döntő többségét jellemezte. Lehet természetesen a napló is ezerféle, de itt még senki nem vonta kétségbe a hagyomány létjogát.

Fodor András közismerten egyik legszorgosabb naplóírónk, aki kamaszkora, azaz a második világháború éveit óta vezet napi rendszerességgel feljegyzéseit. Ezekből idáig két válogatás is megjelent, előbb az *Ezer este Fülep Lajossal* (1986), majd *A Kollégium* (1991). Az előbbi az Eötvös kollégiumbeli gólyáskodástól Fülep 1970-es haláláig válogat a korabeli feljegyzésekben, a második a kollégiumi éveket (1947–1950) emeli ki, tehát egy kisebb metszetet mutat be részletesebben a korábbi könyv majd negyed százados anyagából. *A hetvenes évek* címet kapó újabb válogatás szerves folytatása az eddigi közléseknek: azzal az esztendővel indul, amelynek őszén meghalt Fülep Lajos, de magából az 1970-es évekből alig ismételt meg korábban már közölt naplójegyzetet, csupán csak annyit, amennyi az adott esztendő teljesebb megértéséhez szükséges. Így viszont annak, akit éppen ez az év érdekel alaposabban, célszerű a régi és a mostani kötetet párhuzamosan olvasni: még így sem mindent, de sokkal többet kapunk az eredetileg még terjedelmesebb feljegyzésekből.

Azon túl, hogy az 1970-es évvel szakadt meg a hajdani közlés, indokolja-e más is, hogy éppen innen folytatódjon? Természetesen, bár ez nem rögtön mutatkozik meg, s igazán csak akkor válik majd nyilvánvalóvá, ha a hetvenes évek második felének anyaga is olvasható lesz az 1970-1974-es éveké után. Komoly különbség van ugyanis az évtized két fele között. Az első évek: a reformlendület és annak – a felszínen egyelőre még alig megmutatózó megtörése, az illúziók részbeni továbbélése a kelet-európai szocializmus külön világáról és fejlődési lehetőségeiről. Az évtized második fele, s főként az évtizedforduló, végső érveként a lengyelországi eseményekkel viszont óhatatlanul a kudarcok sorozatára mutat már rá, a „fejlődés” megakadására, lehetlenségére, amit bárki megérezhetett az életszínvonal stagnálásában, a megkezdődő inflációban. Ennek megfelelően az ellenzékiesség jellege és annak a hatalom által való kezelése is más az évtized két felében: a szélmalomharcok és a látványos rendőri és belügyi fellépések után komolyabban kezd szervezkedni az ellenzék és finomabb módszerekhez kénytelen nyúlni a hatalom. A szellemi élet egészében, s azon belül az irodalomban is nagy változások vannak 1970-től 1980 tájáig. „A szocializmus útja” itt is mindinkább idézőjelbe tevődik, a marxizmus primátusa mind virtuálisabbá válik, következképpen kezd

megmutatkozni az a fajta irányzatosság, amely ellen korábban annyit és annyiféle eszközzel hadakozott a művelődéspolitikai. Egyáltalában maga az irodalompolitika is többértelművé és többértékűvé válik. Évtizedeken át csak a hatalom irodalompolitikájáról lehetett szó, az volt hol megengedőbb, hol diktatórikusabb, de mindig minden kérdésre választ adó. Ezért is vált oly általánossá az ellenszenv még a fogalom iránt is. A hetvenes években azonban kezd megmutatkozni, hogy többféle centruma lehet az irodalompolitikának: nemcsak a politikai hatalom, hanem maga az irodalom is formálhatja a magáét, s nem is csak egyfélé. Az értékrend értelmében természetesen még az ötvenes évek első felében is létezett ez a másféle irodalompolitika, de nagyrészt rejtetten: az igazi olvasók és írók pontosan tudták, hogy Szabó Lőrinc, Németh László, Weöres Sándor a nagy alkotók, még ha nem is publikálhatnak, s nem az alkalmi írásaik után Kossuth-díjjal kitüntettek sora. Ennek az értékrendnek az érvényesítéséhez azonban nem rendelkeztek semmiféle eszközzel. S ebben lesz lényegi különbség a hetvenes évekre: a korlátozott demokrácia világában, a „legvidámabb barakkban” lehetővé válik valamilyen érdekvédelem, s az irodalom megkezdheti a maga szabadságharcát önelvűségért, politikától való függetlenedéséért. Ez természetesen maga is politika, méghozzá kemény küzdelem, s ezért van az, hogy e korszakban, s egészen 1990-ig az irodalmi élet eseményei gyakorta politikai események is voltak egyúttal, s a legártatlanabb kijelentés vagy cselekvési szándék is sokszoros dimenziók összefüggésébe került.

Egyetlen példa a naplóban is említettek közül. 1973 november 14-én két elsőkötetes költő bemutatkozó estje zajlik az Írószövetség klubjában. Kevesen vannak, mint Fodor András feljegyzi: „Szomorú, hogy az Ifjú Írók Köre éppen most tartja az emeleten szajtétpő vezetőségi ülését. Úgyes szervezés...” Majd nem sokkal később: „Hallom, miféle tyúkpörön töprengtek az emeleten tárgyaló ifjak: kivihetik-e a házból József Attila-ülésszakukat, vagy sem. A házból kimenetelhez kormányengedély kellene, s azt nem adják.” Arra, hogy a vezetőségi ülés „szajtétpő” volt-e, nem emlékszem, de a „tyúkpörre” igen. Az 1973 tavaszán megalakult Fiala Írók Köre az én javaslatomra föl szándékozta venni József Attila nevét, s ez alkalomból többnapos ülészakot szervezett. S itt jöttek a bajok, ugyanis az Írószövetség vezetősége – és felettes szerveik – megriadtak attól a gondolattól, hogy az ülészak nyilvános legyen, hogy arra hívjuk meg más művészeti ágak fiataljait, sőt például csepeli munkásfiatalokat és másokat is. A mi feltételezett eretnek gondolatainktól féltek, a nyilvánosságtól féltek, olyan élessé vált a helyzet, hogy a szervezőbizottság le is mondott (Kis Pintér Imre és Szentmihályi Szabó Péter nevére emlékszem), s egy ideig úgy látszott: nem lesz ülészak, de magának a körnek a léte is veszélybe került. Aztán mi lemondunk a nyilvánosságról, s az ülészak olyannyira szalonképes volt, hogy anyagát ki is adták. De ha e „tyúkpört” nem sikerül elsimítani, az illetékesek valószínűleg csendes halálra ítélték volna a Fiala Írók Körét, amint ez korábban már többször előfordult. S akkor talán a fiatal költők bemutató estjei elé is komolyabb akadályok gördültek volna. (Megjegyzem: a kormányengedély emlegetése nyilván humbug, ijesztgetés volt, akár a KISZ is felvállalhatta volna az ügyet, de ez a szerv is gyanakodva nézte a fiatal írókat.)

Ez az apró példa megmutathatja, hogy valóban mocorogtak ekkor már az irodalmi élet irodalompolitikájának jelei, de azt is, hogy e jelek még nem mutathattak kellő szervezethez, s nem is feltétlenül figyeltek egymásra. Az idősebb nemzedékeknek más és másfajta nosztalgiai és ideáljai voltak, a fiatalok ezzel is szembesülhettek, meg a maguk életének tapasztalataival is. A Fiala Írók Köre – a tagok többsége – akkortájt az ahogy lehet józan, Bethlen Gábor-i magatartást követte, s az engedélyezett kereteken

belül – Írószövetség, KISZ, népfront – próbált politizálni és irodalmi életet szervezni. E keretek csökevényesek voltak és maradtak is jó ideig, mégis ezek tágulásával vált lehetővé, hogy átlépjünk a kilencvenes évek másfajta világába.

S e kereteket tágította a maga módján Fodor András is. Mert az ő tevékenysége is nagyrészt összefügg a hatalomtól független irodalompolitika megteremtésével. Az elsőkötetes költők már említett bemutatkozó estjeinek sokéves sorozata hivalkodás nélkül nevezhető a korszak legfontosabb szakmai integrálási törekvésének. S hasonlóan jelentősek a Fészek Művészkлуб estjei, ahol a középnemzedék több művészeti ágat képviselő alkotói mutatkozhattak be. Voltaképpen ugyanilyen fontosnak érzem a szűkebb szülőföld, Somogy iránti felelősségérzetet, a megye szellemi-irodalmi élete érdekében végzett bábáskodást. Általánosabban is elmondható, hogy a legbelső, s korántsem kis létszámú baráti körön és a családon túlmenően is Fodor András szellemi-művészeti-irodalmi közösségek teremtésére és életbentartására törekszik egész életében, s hogy ez maga: irodalompolitika. Komoly különbség azonban a korábbi időszakokhoz képest, hogy ennek képviselőitársadalmi szervezetek keretei közt, azok tisztségviselőjeként nyílik alkalmuk a mindinkább elismert költőnek, műfordítóknak és esszéistának. A naplójegyzetek olykor, az idézett hely közelében is kudarcról, felesleges energiapocsékolásról is szólnak e tevékenységgel kapcsolatban. Ha azonban történelmi távlatból nézzük e tevékenységet, s ma már erre mód van, talán Fodor András is úgy látja, hogy érdemes volt azt tennie, amit tett, mert az irodalmi élet is gazdagabb és függetlenebb lett általa, s talán ő is.

Hozzá kell tenni mindehhez azt is, hogy Fodor András irodalompolitikája mindig depolitizáló tendenciájú, tehát esztétikai természetű. Ennyiben rokon az újhaldások ekkor még meglehetősen háttérben lévő csapatával, s ellenkezik a népnek nevezett vonulat egyébként korántsem egységes, de annak tudott közéletiségével. A hivatalos irodalompolitika ezekben az években hajtja végre azt a fordulatot, amely szavakban ugyan továbbra is elkötelezettséget, közéletiséget hangoztat, valójában azonban jobban örül a depolitizált irodalomnak, a közömbösségnek, mert abban nem lát közvetlen veszélyt, csak esztétikai természetűt. Ez a változás teszi lehetővé, hogy szűkebben szakmai szempontok is érvényesülhetnek, hogy az Írószövetségben már nemcsak ideológiai viták lehetségesek, hanem poétikai jellegűek is, mint az elsőkötetesek összefoglaló vitaestjein, ahol érvényesülhet Fodor Andrásnak és felkért előadóinak, például Tamás Attilának, Tüskés Tibornak, Németh G. Bélának a szemléletmódja.

Az eddigiek alapján az a látszat keletkezhet, mintha Fodor András naplója ennek az irodalompolitikai tevékenységnek volna a leltára. Korántsem csak erről van szó a napló gazdag anyagában, azonban úgy vélem, hogy ez a vonás az az újdonság, ami leginkább megkülönbözteti a korábbi kötetektől, s ez az, aminek a személyen, a költői életművön is túlmutató történeti jelentősége is van. Az irodalmi élet világa is sokkal gazdagabban mutatkozik meg az eddig említetteknel, de mellette ott van a zenei-művészeti élet, ott vannak a barátságok, a család, a munkahely, az alkotói munka, az utazások idehaza és külföldön.

E témakörök alapján látható, hogy a hetvenes évek naplójegyzetei jellegükben nem különböznek a korábbi időszakokétól. Még abban is folytonosság van, hogy mi az, ami hiányzik, aminek a jelenléte éppen csak érintőleges. A leginkább feltűnő – de ebben is következetes a napló kezdetektől fogva –, hogy nagyon kevés a reflexió, sokkal több a leírás. Mégis, mintha az idő s az életkor előrehaladtával némileg sokasodnának a reflexív megjegyzések minden témakörben. Aztán feltűnően kevés a politika,

még az eseményleírás szintjén is. S ha az eddigiek alapján azt hinnénk, hogy annál több a közvetlen irodalompolitikai feljegyzés és megjegyzés, tévednénk. Ezen élményeit is megrostáltan közli csak a naplóíró, s amit említ, azt is oly tömören, utalásszerűen többnyire, hogy a nem kortárs, a tényeket nem ismerő szívesen venné az utólagos magyarázó jegyzeteket, a bővebb eligazítást. Aztán – s ez is a reflexió korlátozottságából következik – nagyon kevés az alkotás-lélektani anyag, a keletkezéstörténeti feljegyzés, s ami van, az is pusztán adatközlő jellegű. S ami még szembeötlő: kevésbé van olvasmány-napló jellege e könyvnek, még a felsorolások szintjén se nagyon. Inkább értesülünk filmek, tárlatok és főként hangversenyek élményeiről, mint könyvekéről, folyóiratokról. Ez a visszafogottság, önkorlátozás óhatatlanul kelt némi hiányérzetet abban az olvasóban, aki „mindenre” kíváncsi volna, de hát ilyenfajta kívánság megvalósítása képtelenség.

E visszafogottságnak és a meglehetősen depolitizáltságnak az a legnagyobb nyerege, hogy a kor nem mitizálódik se pro se kontra. A hetvenes évek nem válnak se bünyössé, szörnyűséggé, se csodálatossá, az adottságokhoz képest a legjobbá. A személyiség lényegi jegyei rámintázódnak a naplóra is: a tényekhez tapadó, tárgyilagos képet kapunk, a hétköznapiaké szinte napról napra és rajtuk keresztül a folyamatokét is évről évre, fél évtizeden át. Egyetlen vonatkozásban lehet mégis némi mitikusságról beszélni, s ez egy önmítosz. A lankadatlan buzgalommal végzett munka válik szinte mitikussá. De ezt se felfokozottan értsük, hanem inkább olyanként, amiként például Kosztolányi Dezső számára volt döntő a jól végzett szakmai munka, a tág értelemben vett írói hivatás teljessége.

A tárgyyszerű megjegyzésekre nehéz haragudni. A napló, ha tényszerű, úgy jegyzi fel a véleményt, amiként az volt. Így Fodor András naplójában nemcsak a rokonszenvnek ad hangot, hanem fenntartásainak, viszolygásainak, sőt ellenszenvének is, legyen szó akár közismert íróársakról. Az érintettek közt élők és azóta meghaltak egyaránt találhatók. Álszemérmesség volna a naplónak ezt a sajátosságát kifogásolni. Az életben mindannyian rokon- és ellenszenvvel viseltetünk embertársaink iránt, s elég közismert az irodalmi élet széttagolt állapota. Ez nem is feltétlenül betegség, még akkor sem, ha némi előítéletesség tapad hozzá. Egy bizonyos fajta szemléletmód, irányzat, poétika jegyében dolgozó alkotó nem feltétlenül megértő a tőle sokkal különbözőek iránt. Aztán a barátságok befolyásoló szerepe is természetes. Fodor András fenntartásai és ellenszenvi ritkán személyes jellegűek, „megérzésen” alapulóak. Többnyire irodalompolitikai és magatartásbeli okai vannak negatív véleményének, amellyel persze nem feltétlenül kell mindig egyetértünk. E véleményekből is látszik, hogy a naplóíró meglehetősen táborokon kívüli. Nem rokonszenvesek számára a hivatalosság irodalmi képviselői (Darvas József, Király István, Pándi Pál), de a velük sokban és sokszor vitában álló „népi” vonal képviselői sem (Czine Mihály, Kiss Ferenc). Érzékelhető távolságtartása az újholdasoktól, illetve az a tény, hogy e csoport is fenntartással vélekedik róla, s hasonló a helyzet a formálódni ekkor kezdő liberális ellenzékkel. Ideológiai és esztétikai nézetek egyaránt keverednek e pro és kontra vélekedésekben.

E táboron kívüliség csak a nagy hadakra vonatkozik. Egyébként Fodor Andrásnak meglehetősen nagy tábora volt és van. Írókból-művészekből is formálódott és formálódik e napló esztendeiben is a baráti kör, aztán a somogyiakból, valamint ország-szerte a közművelődés munkásaiból. E tábor a szép szó varázslatos ereje fogja egybe: az otthonteremtés akarata és ennek esztétikai megformálása, illetve ennek közvetítése. S életprogramnak egyén és közösség számára ez nem kevés.

Egy naplóban ritkák az összefüggő történetek; ami egyé Kovácsolhat, az a naplóíró maga. Ha viszont a naplóíró visszafogott a személyességben, megnövekszik az olvasó igénye a történetekre. Fodor András ezt mintha pontosan érzékelné: időnként ilyen „történetesorok” színesítik följegyzéseit. Ezek közé tartozik feltétlenül a külföldi utazások megörökítése (Anglia, Olaszország, Lengyelország, Jugoszlávia, Norvégia), aztán a Sztravinszkij-könyv megírásának meg-megszakadó „életrajza”, s különösen a családi élet néhány eseménye, például a gyerekek fonyódi betegsége. De említhetnék baráti találkozások is, vagy az idős és már súlyos beteg Németh László kibontakozó portréját, vagy azt a szeretetteljes képet, arcképet, amely a szikár feljegyzésekből is kibontakozik például Takáts Gyuláról, Tüskés Tiborról, Hernádi Gyuláról.

Nem tudok senkiről a magyar művelődés történetében, aki napi rendszerességgel fél évszázadon át – sőt tovább – jegyezte-jegyzi fel naplójában a történéseket. Már ez a kivételesség is jelentőséget ad Fodor András szorgos munkájának, még inkább az a gazdag anyag, amelynek tárháza naplója. A szellemi élet kutatójának nélkülözhetetlen források ezek a jegyzetek, a magyar költészet és azon belül a Fodor András-életmű vizsgálójának úgyszintén. Ámde aki nem irodalmár, nem művelődéstörténész, az is találhat éppen elég magának valót e lapokon. Pusztán arra volna jó a további közléseknél gondolni, hogy egyrészt nem mindenki emlékszik pontosan a hetvenes évekre, másrészt sokan akkor még nem is éltek a mai olvasók közül, így célszerű volna a legszükségesebb nevek, eseményekre utalások magyarázatát megadni. A napló bármikor és bárki által használhatósága növekedne meg ezáltal. (*Helikon Kiadó, 1995*)

Vaszy Géza

„Magasba tartjuk tetves glóriánkat”

TORNAI JÓZSEF LEGÚJABB VERSESKÖTETÉRŐL

Tornai József kissé késve indul: amikor első kötete, a *Paradicsommadár* (1959) megjelenik, éppen a krisztusi korba lép, éppen annyi idős, mint József Attila volt halálakor, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy érett költőként mutatkozhat be Szabó Lőrinc-től várva (és kapva) biztatást. Költői magatartásformájának ösztönös és tudatos kialakításában más utat jár, mint nemzedéktársai. „Elmenni oda, ahova nem lehet” (*Elmenni oda*) – vallja szinte egész költészetében s ez a lehetetlennel is szembeszegülni akaró, Adyra emlékeztető „mégis-morál” hatja át líráját, s az „oda” határozószó egyszerre jelent itt teret és időt is: az ősi és modern összekapcsolásának igényét, mint a vallott-vállalt mesterhez írt *Bartók* című költeményben, de jelenti a gyerekkorba való visszavágyódás élményét is, amely leggyakrabban a kiüzetés élményével kapcsolódik össze. Tornai költészete azonban még akkor is vallomásos líra, amikor a gyerekkorból, az ifjúságból, a szerelemből, a természetből való kiüzetést, az éden elvesztését, a világba vetettség érzését fogalmazza meg. Ezt ragadta meg *Aranykapu* (1967) című kötetében. A *Kiszakadva* (1972) kötet a vágy megvalósításának lehetetlenülésével perel, a *Fejem alatt telihold* (1979) kötet verseiben pedig vissza is talál a gyerekkorba, hogy megvillan hasson valahol az idegekben „a kiolthatatlan gyerekkori, haraszi nyár”. A kiüzetés tragikuma újra meg újra visszatér, hol azért, mert kénytelen megfogalmazni hiánytudatát, meg